

ELŐÍTÉLETESSÉG ÉS DEMOKRÁCIA-ÉRTELMEZÉS A FIATALOK KÖRÉBEN

JELEN TANULMÁNY A MAGYAR TIZENÉVESEK demokrácia-értelmezése és a kisebbségekkel szembeni előítélete ssége közötti kapcsolatát a családi klíma kontextusában vizsgálja egy nagymintás survey kutatás adatbázisa alapján. Az elemzés során a következő két kérdésre próbálunk válaszolni: *milyen kapcsolat van a tizenéves fiatalok demokrácia-értelmezése és a nemzeti/etnikai külcsoporthal szembeni előítélete ssége között? A különböző intenzitású előítélete sséggel jellemezhető fiatalok demokrácia-értelmezését hogyan alakítják a családjukra jellemző domináns nevelési és konfliktusmegoldási stratégiák?*

Adataink a „Családi politikai szocializáció” (OTKA K78579) kutatás¹ kérdőíves vizsgálatából származnak, amelynek fő célkitűzése a családi politikai szocializációs folyamatok – ezen belül a fiatalok demokrácia-értelmezése, a nemzeti és etnikai csoportokhoz való viszonya és a családi nevelési stratégiák – komplex leírása volt.

A kutatás elméleti koncepciójának kidolgozása (Csákó et al 2010) során Annick Percheron szintetizáló írásai mellett – a hazai politikai szocializáció empirikus vizsgálatának elméleti kereteit megalapozó – Szabó Ildikó munkáira támaszkodtunk (Szabó 1991; Szabó & Csákó 1999; Szabó 2009). A politikai szocializációt az egyén politikai kultúrája kialakulásának folyamatként értelmeztük. A szűkebb (politikai) és tágabb (hétköznapi) cselekvési helyzetekre vonatkozó folyamatokban kitüntetett szerepe van a demokrácia értelmezésének és a külcsoporthoz való viszonnak, amelyek egyszerre indikátorai és következményei a politikai (és állampolgári) szocializációnak.

Az elemzésben is használható demokrácia-fogalom definiálásának problémája elsősorban annak köszönhető, hogy a társadalomtudósok rendkívül sokféle módon próbálják meghatározni a demokráciát (Dahl 1971; Pennock 1979; Vanhanen 1990; Rueschemeyer et al 1992).

Számos politikatudománnyal foglalkozó kutató mellett foglal állást, hogy a demokrácia-elméletek alapvetően két csoportot alkotnak. Az egyik csoportba tartozó elméletek az egyéni szabadságnak, míg a másik csoportba sorolható elméletek a népszuverenitás érvényesítésének adnak elsőbbséget (Thomassen 1995). Másként fogalmazva, a demokratikus politikai elméletek annak megfelelően különböztethetők meg, hogy képviselik a két alapelv közül melyik gyakorlati érvényesítésének szeretnének nagyobb lehetőséget biztosítani.

¹ A kérdőíves kutatás öt egyetem (ELTE, Debreceni Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Széchenyi István Egyetem) és egy kutatóintézet (Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet) együttműködése alapján, az utolsó éves középiskolás magyar fiatalok N=4108 fős (évfolyam és iskolatípus alapján reprezentatív) mintáján 2010. október–november hónapban készült. Kutatásvezető: Csákó Mihály egyetemi docens (ELTE TáTK).

A számtalan demokrácia-meghatározás közül elemzési keretrendszerként használható demokrácia-fogalomnak Gabriel Almond és Sidney Verba 1965-ben megjelent, ma már klasszikusnak számító, *The Civic Culture* című művében használt értelmezést tekintettük relevánsnak. Munkájukban úgy értelmezték a demokráciát, mint olyan politikai rendszert, amelyben az átlagos állampolgárok ellenőrzik az eliteket, a polgárok tömeges részvételére épülő intézményes rendszerek által *képesek ellenőrzés alatt tartani a kormányzatot*. Az így definiált politikai rendszerben a mindenkori kormányzat *ténylegesen felelős* a választópolgárok politikai közösségének (Almond & Verba 1965).

Elmer Eric Schattschneider (1960:141) öt évvel korábban megjelent művében a demokrácia meghatározásával kapcsolatban mindezek mellett a következőket is kiemelte: „...[a demokrácia] olyan, versengésre épülő politikai rendszer, melyben az egymással versengő politikai vezetők és szervezetek oly módon kell meghatározzák a közpolitikai alternatívákat, hogy az állampolgárok közössége részt tudjon venni a döntéshozatali folyamatokban”.

Demokratikus politikai intézményrendszer működéséhez azonban elengedhetetlenek az olyan állampolgárok, akik *kívánják, akarják és képesek* is az intézményrendszer működtetni, akiknek szándékában áll bizonyos értékek tiszteletben tartása és bizonyos normák követése és viselkedésmódok alkalmazása.

A demokrácia értelmezése és típusai

A demokrácia értelmezésének vizsgálatánál a demokrácia *fogalmi szinten elkülöníthető* potenciális elemeit soroltuk fel (a fiataloknak azt kellett megítélni, hogy mennyire tartják a demokrácia részének a felkínált elemeket). Az egyik csoportot a francia forradalom hármasszavának (szólásszabadság, egyesülési szabadság, törvény előtti egyenlőség, szolidaritás a rászorulókkal) kereteihez illeszkedő egyéni, illetve kisebbségi jogok érvényesülése (a magánélet tiszteletben tartása, a kisebbségi jogok érvényesülése), valamint a társadalom működésének normatív kritériumai (a törvények betartása, társadalmi igazságosság, a társadalmi különbségek csökkentése) alkotják. A másik csoportba sorolható lehetséges elemek mindegyike a politikához kapcsolható, amelyek együttesen a pluralizmust és a választható politizálás szabadságát (politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, többpártrendszer) hangsúlyozzák.

A 2008-as kutatás² eredményeihez hasonlóan (Murányi 2010), a fiatalok *leginkább* a törvények betartását, a szólásszabadságot és a politikai választás lehetőségét (77–77 pont), valamint a magánélet tiszteletben tartását és a törvény előtti egyenlőséget (75–76 pont) tartják a demokrácia részének. A demokrácia politikai elemeinek (beleszólás a politikába, többpártrendszer) most is alacsonyabbak az átlagpontjai

2 A 2008-ban lebonyolított „Iskola és társadalom, 2008” kutatás a 15–16 éves magyar fiatalok N=5962 fős mintáján készült. A vizsgálat négy egyetem és két kutatóintézet együttműködése alapján, az ELTE koordinálásával készült.

(66–71 pont) és változatlanul a kisebbségi jogok érvényesülését sorolják *legkevésbé* a demokrácia fogalmába (53 pont).

1. táblázat: „Szerinted az alábbiak milyen mértékben tartoznak bele a demokrácia fogalmába?” (százfokozatú skála átlag, 0: semennyire: 100: teljesen)

	2010	2008		2010	2008
A törvények betartása	77	78	Beleszólás a politikába	71	66
Szólásszabadság	77	76	Egyesülési szabadság	67	69
A politikai választás lehetősége	77	72	Többpártrendszer	66	60
A magánélet tiszteletben tartása	76	78	A társadalmi különbségek csökkentése	63	66
Törvény előtti egyenlőség	75	76	Szolidaritás a rászorulókkal	63	66
Társadalmi igazságosság	72	74	A kisebbségi jogok érvényesülése	53	55

A tartalmilag elkülönített változókkal elvégzett többváltozós elemzés – hét, illetve öt kritérium szerveződése – eredménye alapján a középiskolások demokrácia-értelmezését két típussal jellemezhetjük.

Az első típus (*Civil demokrácia*) leginkább a felvilágosodás eszméit tükröző hármas jelszó, az egyéni és a kisebbségi jogok valamint a társadalmi szintű normatív elvárások együttes preferálását tartalmazza. Ezzel szemben a második típust (*Politikai-jogi demokrácia*) a demokrácia politikai értelmezésének dominanciája jellemzi, mivel a politikai választás és beleszólás mellett a többpártrendszer együttes hangsúlyozását figyelhetjük meg.

A tizenkét kritérium bevonásával elvégzett főkomponens-analízis eredetileg csupán egyetlen főkomponenst eredményezett, de a különböző faktoranalízis módszerek sem nyújtottak megoldást a több típus interpretálására. A 2008. évi kutatás elemzése során sem különült el élesen a két értelmezés, nem voltak negatív faktorsúlyok (Murányi 2010). A markáns látens struktúra hiánya arra utal, hogy a fiatalok gondolkodását csak tartalmi konstruálás segítségével lehet a demokrácia fogalmának két típusa alapján jellemezni.

2. táblázat: Civil demokrácia értelmezés (főkomponens-analízis, rotáltatlan főkomponensek score-értékei)

	Kommunalitás	Faktorsúly
Kisebbségi jogok érvényesülése	0,298	0,545
Magánélet tiszteletben tartása	0,519	0,720
Társadalmi különbségek csökkentése	0,520	0,721
Egyesülési szabadság	0,595	0,771
Szólásszabadság	0,642	0,801
Szolidaritás a rászorulókkal	0,581	0,762
Társadalmi igazságosság	0,689	0,830
Magyarázott variancia (százalékban)	54,8	

3. táblázat: Politikai-jogi demokrácia értelmezés (főkomponens-analízis, rotátatlan főkomponensek score-értékei)

	Kommunalitás	Faktorsúly
Politikai választás lehetősége	0,674	0,821
Törvények betartása	0,549	0,741
Beleszólás a politikába	0,651	0,807
Többpártrendszer	0,551	0,742
Törvény előtti egyenlőség	0,681	0,825
Magyarázott variancia (százalékban)	62,1	

A középiskolások kisebbségekhez való viszonya

A „Családi politikai szocializáció” kutatás kérdőívében csak a nemzeti/etnikai másság alapján elkülönült külsoportok szerepeltek. A kisebbségi csoportokhoz való viszonyulás operacionalizálása során – hasonlóan több nagymintás korábbi ifjúságkutatáshoz (*Szabó & Örkény 1996, 1998*) és az „Iskola és társadalom 2008.” vizsgálathoz – a személyközi távolságtartás módszerével mért előítéletesség az iskolai padtárs szerep megítélésre vonatkozott.

4. táblázat: Mit szólnál hozzá, ha padtársad a következő csoportok tagja lenne? (a „zavarna” válaszok százalékban)

Zavarna, ha a padtársam...	12. évfolyamos középiskolások 2010 (N= 4 108)	9. és 11. évfolyamos középiskolások 2008 (N=5 962)
cigány lenne	56	47
román lenne	33	32
zsidó lenne	28	29
szlovák lenne	23	23
kínai lenne	21	22
arab lenne	20	18
szerb lenne	17	19
fekete afrikai lenne	16	-
orosz lenne	13	18
német lenne	9	11
erdélyi magyar lenne	7	9
finn lenne	7	8
amerikai lenne	6	-
kongói lenne	-	20
horvát lenne	-	11

A 2008-ban mért eredményekhez hasonlóan az utolsó éves középiskolások 2010-ben is leginkább a cigányok és a románok, legkevésbé az erdélyi magyarok és a finnek (és az amerikaiak) közelségét utasítják el.

A nemzeti és etnikai csoportokkal szembeni előítéletesség alapján a válaszadó fiatalokat két csoporttal jellemezhetjük. A minta több mint egynegyedét (27 százalék) alkotó *előítéletes* csoportba sorolódott középiskolások 19–90 százalékban elutasítják a kisebbségi csoportok padtársi közelségét. A cigányokat, románokat gyakorlatilag egységesen (90–90 százalék), a zsidókat (79 százalék) és a szlovákokat (73 százalék) nagy részben elutasító csoportra jellemző erős előítéletességet az is bizonyítja, hogy a csoport 23 százaléka még erdélyi magyar padtársat sem fogadna el. Ezzel szemben a *toleráns* csoportban – a cigányok kivételével – a kisebbségi csoportokat elutasítók aránya csupán 1–12 százalék. A cigányokkal szembeni különösen diszkriminatív attitűd elterjedtségét mutatja, hogy a más nemzeti és etnikai csoportokkal szemben valóban toleráns csoportnak is közel a felét (45 százalék) zavarná a cigány padtárs.

5. táblázat: Nemzeti és etnikai kisebbségek iránti tolerancia–intolerancia csoportok („zavarna” válaszok százalékos aránya)

Zavarna, ha a padtársam...	Toleráns csoport	Előítéletes csoport
cigány lenne	45	90
román lenne	12	90
zsidó lenne	10	79
szlovák lenne	5	73
kínai lenne	5	65
szerb lenne	1	62
arab lenne	5	60
fekete afrikai lenne	3	52
oroszl lenne	1	45
német lenne	3	27
finn lenne	0	24
erdélyi magyar lenne	2	21
amerikai lenne	1	19
Aránya a mintában (százalékban)	73	27

A demokrácia értelmezése és az előítéletesség kapcsolata

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy milyen összefüggés van az előítéletesség és a demokrácia fogalmának értelmezési típusai között. A nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni intolerancia alapján elkülönült csoportokra a demokrácia két felfogását reprezentáló főkomponensek score-átlagai alapján a következőket mondhatjuk: a demokrácia kisebbségeket és a „szabadság-egyenlőség-testvériség” értékeit középpontba helyező felfogás (*Civil demokrácia* értelmezés) valamint a demokrácia politikai és jogi elemeket hangsúlyozó értelmezése (*Politikai-jogi demokrácia* értelmezés) a toleráns fiatalokat az átlagosnál jobban, míg az előítéletes fiatalokat az átlagosnál kevésbé jellemzi.

6. táblázat: A nemzeti-etnikai kisebbségekkel szembeni intolerancia csoportokat jellemző demokrácia és állampolgár értelmezés-típusok (score-átlagok)

	Civil demokrácia értelmezés*	Politikai-jogi demokrácia értelmezés**
Toleráns csoport	0,0784	0,0570
Előítéletes csoport	-0,1573	-0,1062

* Independent Samples Test (t: 6,074, $p \leq 0,001$)

** Independent Samples Test (t: 6,126, $p \leq 0,001$)

A demokrácia értelmezését meghatározó kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség

A demokrácia értelmezésének két típusát (*Civil demokrácia*, *Politikai-jogi demokrácia*) olyan magyarázat modellekkel vizsgáltuk, amelyekben a kisebbségi csoportok padtársként történő megítélései szerepeltek független változókként. A két lineáris regressziós modell eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

A *Civil demokrácia* értelmezés támogatását elsősorban a zsidó és az erdélyi magyar padtárs elfogadása, illetve a szlovák és a cigány tanulók elutasítása valószínűsíti. A magyar társadalom egészét, így a fiatalokat is jellemző erős cigányellenesség és az elmúlt éveket jellemző – és a tömegkommunikációban gyakran megjelenő – magyar–szlovák diplomáciai konfliktusoknak egyik látványos (és paradox) következménye, hogy a szolidaritást, egyenlőséget és kisebbségi jogokat együttesen preferáló demokráciaképet *erősíti* a két kisebbségi csoport reprezentánsainak *elutasítása*.

7. táblázat: A Civil demokrácia értelmezést szignifikánsan befolyásoló nemzeti-etnikai kisebbségi csoportokról alkotott vélemények (lineáris regresszióanalízis, stepwise, béta-értékek)

Zsidó lenne	-0,125	Német lenne	-0,054
Erdélyi magyar lenne	-0,092	Kínai lenne	-0,043
Szlovák lenne	0,080	Cigány lenne	0,041
Finn lenne	-0,068	Adjusted R Square	5,0%

A *Politikai-jogi demokrácia* felfogást szignifikánsan befolyásoló kisebbségekkel szembeni attitűdök struktúrája hasonló. Ebben az esetben is érvényesül a cigányok és szlovákok megítélésnek paradox hatása, sőt kismértékben még erősebben.

8. táblázat: A Politikai-jogi demokrácia értelmezést szignifikánsan befolyásoló nemzeti-etnikai kisebbségi csoportokról alkotott vélemények (lineáris regresszióanalízis, stepwise, béta-értékek)

Zsidó lenne	-0,147	Cigány lenne	0,080
Erdélyi magyar lenne	-0,105	Német lenne	-0,069
Szlovák lenne	0,100	Adjusted R Square	6,1 százalék
Finn lenne	-0,087		

A nevelési stílus jellemzői³

A *szülői hatások* szocializációban játszott meghatározó szerepével foglalkozó pszichológiai, szociológiai és szociálpszichológiai elméletek, valamint empirikus kutatások még felületes áttekintésére sem vállalkozhatunk. Azt azonban bizonyára leszögezhetjük, hogy a direkt és indirekt hatással bíró család az *elsődleges szocializáció* olyan terepe, amely az értékek, normák és magatartásminták átadásával alapvetően határozza meg a felnőtté válás folyamatát.

A kutatás kérdőíve ennek a komplex és soktényezős hatásrendszernek néhány olyan elemére vonatkozó változókat tartalmazott, amelyek a szülők nevelési stratégiájának szubjektív (gyermeki) megítélése alapján markánsan jellemzi a család szocializációs hátterét. Kétségtelen, hogy a válaszadó fiatalok rendelkezésünkre álló szubjektív minősítése nem azonos a szülőkre „ténylegesen” jellemző nevelési stratégiával. Azonban úgy véljük, hogy a hétköznapi tapasztalatokon nyugvó gyermeki vélemény leképezésének tekinthető, a gyermek-szülő kapcsolatot elénk táró „tükör” érdemes további elemzésre. A családok kapcsolati világának fontos része a belső kapcsolatrendszer, amely – többek között – magában foglalja a családtagok együttes helyzetértelmezését, kommunikációjuk mikéntjét valamint a kölcsönös és saját „világukra” vonatkozó motivációikat (Somlai 1986). A kapcsolatrendszert egységbe szervező „családvilágok” egyfajta „... szelekciós és értelmező rendszerek a maguk jellegzetes témaköreivel, motívumaival és stílusaival...” (Somlai 1997:152).

A szülői nevelésre vonatkozó, leginkább pszichológiai elméletek többnyire három, egymástól független dimenzió leírását tartalmazzák: a korlátozást, a gondoskodást és az autonómiát (Sallay 2003). A talán legismertebb tipológia négy dimenziója a következő: szülői kontroll, a szülő-gyerek kapcsolat nyíltsága, az érettségre vonatkozó követelmények és a törődés-gondoskodás (Baumrind 1978). A nevelépszichológiai kutatások azonban felhívják a figyelmet a folyamat sokdimenziós jellege mellett más meghatározókra (tekintélyelvűség, melegség) és a szülői bánásmód egyéb megnyilvánulásaira (Vajda 1994; Kuczynski 2003).

A kutatás kérdőívében a nevelési stílust a válaszadók édesanyjára (nevelőanyjára), illetve édesapjára (nevelőapjára) vonatkozó 11–11 azonos nevelési jellemző megítélése alapján mértük.⁴ A szülők nevelési stílusa a változók bevonásával elvégzett főkomponens-analízis eredménye alapján⁵ öt típussal jellemezhető. (A nevelési stílus statisztikai jellemzése során a főkomponensekből direct oblimin rotációval faktorokat képeztek, majd a faktorok alapján képzett skálákat – az alapváltozóknak megfelelően – százfokozatú skálára transzformálták.) A nevelési stílusok jellemzői:

3 A családi klímára vonatkozó skálák és azok felhasználásával képzett csoportok kialakítása a *Családi politikai szocializáció* projektben közreműködő Marián Béla munkatanulmányában olvasható. A felhasználás lehetőségét a szerző ezúton is köszöni.

4 A „Hogyan nevelnek a szüleid?” kérdéshez tartozó 11–11 kijelentésre három fokozatú válaszok (általában, néha, soha) alapján lehetett válaszolni.

5 Az egyik változó – „apám megpróbál mindenben ellenőrizni” – 4 faktorban is nagy súllyal szerepelt, ezért a reliabilitás érdekében kihagyták a faktorelemzésből.

A „Nevelési stílus: *megértő apa*” faktorban szereplő hat kijelentés mindegyike az apára (nevelőapára) vonatkozik: a szerető, segítő és egyúttal megértő apa engedi az önálló döntést, ugyanakkor vigasztal is, ha szükséges.⁶

A „Nevelési stílus: *rideg apa*” faktorban olyan apa képe rajzolódik ki, aki nem figyel a gyermekre, nem érdeklik a problémái. A gyermek úgy érzi, hogy kisgyerekként kezelik, ugyanakkor kemény büntetést kap kisebb vétkekért is.⁷

Hasonlóan a *megértő apa* faktorhoz, az anyára (nevelőanyára) vonatkozó pozitív kijelentések szerveződése alapján kapott típus: „Nevelési stílus: *megértő anya*” a gyermeknek önállóságot biztosít, ugyanakkor megértő, segítő, vigasztaló nevelési attitűdökkel és gyengédséggel is jellemezhető.⁸

A következő típushoz „Nevelési típus: *szigor*” tartozó öt kijelentés közül három az anyát (nevelőanyát), kettő az apát (nevelőapát) jellemzi. Az állítások szerint mindkét szülő kisgyermekként kezeli a válaszdót és kis dolgokért is bünteti, a nagyobb súlyokkal bíró anyára még az állandó ellenőrzés is érvényes. A szülői szigor intenzitását mérő skálában az apák és az anyák jellemzői is súlyt kaptak, de az anyák jellemzőinek súlya lényegesen nagyobb, mint az apáké.⁹

Az ötödik típus az anya nevelési „hidegségét” képviseli: „Nevelési stílus: *hideg anya*”. A büntetés és a kontroll nem, de a gyermekkel szembeni figyelmetlen nemtörődomség jelen van a típusban.¹⁰

A családi vitakultúra jellemzői

A szülőkkel zajló viták kezelése fontos indikátora a családra jellemző nevelési légkörnek és stratégiának – különösen egy olyan társadalomban, ahol a konfliktusok feldolgozásának és kezelésének komoly hiányosságai vannak.

A kérdőívben szereplő nyolc állítás közül kettő az alany véleménynyilvánítását, három a vélemény elrejtését indokolta. A mérés ebben az esetben négyfokozatú skála alapján történt. A kérdésre: „Amikor beszélgettek a családban és valamilyen témában úgy érzed, hogy határozott, a szüleidétől eltérő véleményed alakul ki, mi szokott történni?” adható nyolc válasz közül három az „Elmondom a véleményemet...”, míg öt a „Nem mondom el a véleményemet, mert ...” mondathoz

6 A *megértő apa* típus jellemzői: érezni, hogy szeret (0,88; 75), segít, ha szükségem van rá (0,88; 82), megérti a problémáimat, gondjaimat (0,86; 67), engedi, hogy azt tegyem, amihez kedvem van (0,78; 76), szereti, ha én döntök a dolgaiban (0,77; 69), meg tud vigasztalni, ha valami bánt (0,72; 50).

7 A *rideg apa* típus jellemzői: nem figyel igazán rám (0,85; 18), nem igazán érdeklik a problémáim (0,85; 20), úgy bánik velem, mint egy kisgyerekekkel (0,58; 24), kis dolgokért is keményen büntet (0,56; 15).

8 A *megértő anya* típus jellemzői: megérti a problémáimat, gondjaimat (0,83; 84), segít, ha szükség van rá (0,78; 94), gyengéd hozzám (0,78; 84), meg tud vigasztalni, ha valami bánt (0,68; 74) engedi, hogy azt tegyem, amihez kedvem van (0,66; 80), szereti, ha én döntök a dolgaiban (0,65; 74).

9 A *szigorú szülők* típus jellemzői: úgy bánik velem, mint egy kisgyerekekkel (0,76; 29), megpróbál mindenben ellenőrizni (0,70; 51), kis dolgokért is keményen büntet (0,69; 17), úgy bánik velem, mint egy kisgyerekekkel (0,48; 24), kis dolgokért is keményen büntet (0,44; 15).

10 A *hideg anya* típus jellemzői: nem figyel igazán rám (0,79; 13), nem igazán érdeklik a problémáim (0,78; 14), meg tud vigasztalni, ha valami bánt (–0,38; 74).

kapcsolódott. A lehetséges válaszok a következők voltak: általában, gyakran, ritkán és soha.

A válaszok alapján kirajzolódó, a családokat a fiatalok által jellemző három vita-stílus (komponens) a teljes variancia 60 százalékát magyarázta. A direct oblimin rotációval képzett faktorok alapján képzett skálákat az alapváltozókhoz hasonlóan százfokozatú skálára transzformálták (soha: 0, ritkán: 33, gyakran: 67, általában: 100 pont).

Az első típusra (Vitakultúra: *elkerülés*) a szülőkkel való vita helytelenítése és elutasítása mögött a szülői tekintély elismerése és a konfrontáció elkerülése kedvező következményeinek mérlegelése áll.¹¹

A második típusal (Vitakultúra: *meggyőzés*) jellemezhető fiatalok nem kerülnek el a vitatkozást, hanem érvekkel, sőt ha kell akár füllentéssel is próbálják meggyőzni a szülőket.¹²

A harmadik típus (Vitakultúra: *beletörődés*) egyfajta lemondó helyzetet reprezentál: a szülőkkel nem érdemes vitatkozni, mivel úgyis az ő akaratuk érvényesül. Nem kell elzárkózni a vitától, talán érdemes elkezdni, de a kimenetelt tekintve a vesztes gyermeki pozíció a leginkább valószínű.¹³

A konfliktusmegoldások jellemzői

A viták mindig valamilyen konfliktushoz kapcsolódnak, azok verbális kísérői. Bár a konfliktusok jelenléte természetes velejárója minden közösség életének – még a leginkább érzelmi szerveződésű és intim családnak is. Azonban a konfliktusok kezelésének mikéntje már differenciáltan jellemezheti a közösségek, így a családok légkörét is. A *családon belüli konfliktusok megoldásának módjai* mintaként szolgálnak a felnövekvő fiatal számára, így a *szocializációban betöltött szerepe* meglehetősen jelentős. (A sokszor rabbiátus, a politikai ellenfelet ellenségnek tekintő politikai kultúrában felnövekvő nemzedékek számára különösen fontos, hogy a családban milyen konfliktuskezelési mintákat sajátítottak el.)

A kérdőívben a válaszadóknak magukat és szüleiket kellett jellemezni öt-öt, a családban előforduló konfliktusokra adott lehetséges reagálás alapján.¹⁴ Az öt-öt

11 Az *elkerülés* típus jellemzői: nem tartom helyesnek a szülőkkel való vitát (0,80; 39), a szüleim jobban ismerik a világot, és ezért véleményüket fontos kérdésekben eleve elfogadom (0,66; 41), nem áll érdekeemben vitatkozni a szüleimmel, hiszen akkor kedvesebbek velem, ha nem mondok ellent (0,66; 25), vannak kérdések, amikről nem lehet meggyőzni egymást, és ezt el kell fogadni (0,60; 49), elmondom a véleményemet, de vitatkozom velük (0,47; 52).

12 A *meggyőzés* típus jellemzői: megpróbálom érvekkel meggyőzni a szüleimet az igazamról (0,85; 76), minden eszközt bevetek, hogy igazamat elismerjék, pl. füllentek, ha kell (0,64; 35).

13 A *beletörődés* típus jellemzői: végül úgy is rám kényszerítik az igazukat, ezért felesleges (0,78; 15), minden eszközt bevetek, hogy igazamat elismerjék, pl. füllentek, ha kell (0,55; 35), nem áll érdekeemben vitatkozni a szüleimmel, hiszen akkor kedvesebbek velem, ha nem mondok ellent (0,49; 25), elmondom a véleményemet, de nem vitatkozom velük (–0,44; 52).

14 A kérdésre („A legtöbb családban előfordulnak nézeteltérések, viták, veszekedések. A Ti családotokban ezek miként zajlanak?”) négy fokozatú gyakorisági választ kínált a kérdőív: szinte mindig, gyakran, ritkán és soha.

azonos, összesen 15 változó bevonásával elvégzett faktorelemzés eredményeként kapott 6 faktor a teljes variancia 66 százalékát magyarázta.

A hat faktorból kialakított öt skálát homogénnek tekinthetjük, mivel a lehetséges konfliktuskezelési módokat családi szinten reprezentálják, azaz a válaszadó, az apa és az anya azonos reagálását tartalmazzák: 1. Konfliktusmegoldás: *kiabálás*; 2. Konfliktusmegoldás: *bocsánatkérés*; 3. Konfliktusmegoldás: *verekedés*; 4. Konfliktusmegoldás: *humor*; 5. Konfliktusmegoldás: *sértődés*. A hatodik típus sajátos, mivel a 6. faktor alapján képzett skála – Konfliktusmegoldás: *zord apa* – azt mérte, hogy az apára mennyire jellemző az indulatos (kiabál, sértődötten hallgat, verekszik) konfliktuskezelés.¹⁵

A demokrácia értelmezése és a családi klíma kapcsolata

A nevelési stílusok, vitakultúra és konfliktusmegoldási típusok külön-külön jellemezték a válaszadó fiatalok családjait. Ha egyfajta *általános családi klímával* próbáljuk leírni a családokat, akkor a tipikus családok elkülönítésére alkalmas klaszteranalízis eljárásba bevont 16 skála alapján¹⁶ három jellegzetes típusba sorolhatjuk a családokat: *meleg*, *hideg* és *apahiánnyal* jellemezhető klímával. Ez utóbbi típus nem az apa (nevelőapa) fizikai hiányát hanem a nevelésben betöltött csekély szerepét jelenti – a gyermek véleménye szerint.

A három típust leginkább az különbözteti meg egymástól, hogy milyennek ítélik a válaszadók az apa szerepét és a konfliktusok megoldásának pozitív lehetőségeit (bocsánatkérés, humor). A *minta több mint fele* (57 százalék) olyan családban él, amely *meleg klímával* jellemezhető, azonban közel *egyharmad* (31 százalék) azok aránya, akiknek családja *hideg klímával* írható le. A fiatalok minősítése alapján a nevelésben inaktív apával (nevelőapával) érzékelt családban a fiatalok 12 százaléka él.

Az előítéletesség és a családokat jellemző nevelési klíma alapján elkülönült csoportok eltérő módon viszonyulnak a demokrácia civil és politikai értelmezéséhez.

15 A *kiabálás* típus jellemzői: kiabál-én (0,84; 38), kiabál-anyám (0,79; 38), kiabál-apám (0,41; 32). A *bocsánatkérés* típus jellemzői: anyám bocsánatot kér (0,84; 42), én bocsánatot kérek (0,82; 46), apám bocsánatot kér (0,78; 35). A *verekedés* típus jellemzői: anyám verekszik (0,81; 4), én verekszem (0,74; 5), apám verekszik (0,67; 4). A *humor* típus jellemzői: én humorral oldom a feszültséget (0,77; 50), anyám oldja a feszültséget (0,74; 31), apám oldja a feszültséget (0,67; 44). A *sértődés* típus jellemzői: anyám napokig megsértődik és nem kommunikál (0,82; 15), megsértődöm és napokig nem kommunikálok (0,74; 19), apám napokig megsértődik és nem kommunikál (0,54; 12). A *zord apa* típus jellemzői: apám kiabál (0,75; 32), apám megsértődik (0,67; 12), apám verekszik (0,56; 4).

16 A nevelési stílus, a családi vitakultúra és a konfliktusmegoldás korábban bemutatott típusai mellett még két skála szerepelt az elemzésben. Az egyik a szülőkkel való kommunikáció gyakoriságát mérte: a középiskolások 82 százaléka mindennap, 13 százaléka csak hetente, 3 százaléka ritkábban, míg 2 százaléka sohasem szokott beszélgetni anyjával és/vagy apjával. A családi kommunikáció változó szízfokoztú skálára transzformált átlaga 92 pont. A másik skála tíz élethelyzetre vonatkozó kérdés („Mennyire dönthetsz szabadon a következő kérdésekben?”) segítségével a válaszadó középiskolások döntési szabadságát mérte. A mérleg-indexre transzformált válaszok (egyáltalán nem dönthetek = –100 pont, ritkán/kevésbé dönthetek = –50 pont, nem tudja, nincs válasz = 0 pont, többnyire/ lényegében én dönthetek = 50 pont, teljesen magam dönthetek = 100 pont) átlaga +75 pont, ami azt jelzi, hogy a szülők igen csekély mértékben kontrollálják a középiskolások döntési szabadságát.

Ha az előítéletes *fiatalok hideg vagy apahiányos klímával* jellemezhető családban élnek, akkor mindkét demokrácia-értelmezés támogatása az *átlagosnál kisebb* mértékben jellemzi őket. Ha az előítéletes fiatalok *meleg klímájú* családban élnek, akkor a *civil demokrácia* értékeit jóval *kevésbé* utasítják el, de a politikai-jogi demokrácia támogatása is jobban jellemző az átlagosnál.

9. táblázat: A családtipológia csoportok jellemzői (quick-klaszter középpontok) – kontraszt szerint rendezve (százfokozatú skála átlagok)

	Hideg klíma	Apahiány	Meleg klíma
Nevelési stílus: <i>megértő apa</i> skála	65	4	83
Nevelési stílus: <i>rideg apa</i> skála	43	9	20
Konfliktusmegoldás: <i>bocsánatkérés</i> skála	26	37	54
Konfliktusmegoldás: <i>humor</i> skála	35	39	55
Vitakultúra: <i>beletörődés</i> skála	45	34	29
Nevelési stílus: <i>megértő anya</i> skála	69	81	85
A szülőkkel való beszélgetés gyakorisága	83	90	97
Nevelési stílus: <i>zord apa</i> skála	38	28	32
Döntési szabadság skála	65	79	79
Nevelési stílus: <i>hideg anya</i> skála	43	40	35
Nevelési stílus: <i>szülői szigor</i> skála	45	38	36
Konfliktusmegoldás: <i>verekedés</i> skála	12	9	8
Konfliktusmegoldás: <i>kiabálás</i> skála	51	48	46
Konfliktusmegoldás: <i>sértődés</i> skála	35	26	30
Vitakultúra: <i>kerülés</i> skála	42	37	40
Vitakultúra: <i>meggyőzés</i> skála	59	60	61
A csoportba tartozók aránya (százalékban)	31	12	57

10. táblázat: A nevelési családtipológia és a demokrácia-értelmezés típusok az előítéletes csoportban (score-átlagok)

	Civil demokrácia értelmezés*	Politikai-jogi demokrácia értelmezés**
Hideg klíma csoport	-0,285	-0,273
Apahiány klíma csoport	-0,226	-0,286
Meleg klíma csoport	-0,055	0,045

* One way ANOVA (F: 5,68, p ≤ 0,004)

** One way ANOVA (F: 11,76, p ≤ 0,001)

A *toleráns* csoport jellemzése jóval egyszerűbb. A toleráns fiatalok amennyiben *hideg klímájú* családban élnek, akkor mindkét demokrácia felfogást – de különösen a *Politikai-jogi* értelmezést – az *átlagosnál kevésbé* fogadják el. A *meleg klíma* mindkét demokrácia típus esetében az átlagosnál *nagyobb támogatással* párosul, míg az *apahiány klíma* semleges (az átlagtól nem eltérő) viszonyt valószínűsít.

11. táblázat: A nevelési családtípológia és a demokrácia-értelmezés típusok a toleráns csoportban (score-átlagok)

	Civil demokrácia értelmezés*	Politikai-jogi demokrácia értelmezés**
Hideg klíma csoport	-0,063	-0,112
Apahiány klíma csoport	0,002	0,0004
Meleg klíma csoport	0,162	0,151

* One way ANOVA (F: 13,23, $p \leq 0,001$)

** One way ANOVA (F: 18,15, $p \leq 0,001$)

Összegzés

A kutatás eredményei azt jelzik, hogy a fiatalok demokrácia-értelmezése nem független a nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos attitűdöktől. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy a politikai szocializáció folyamatában, amelynek során a demokratikus normákhoz és értékrendszerhez való kötődés formálódik és a demokrácia értelmezése kialakul, *fontos szerepe van* annak, hogy a fiatalok hogyan viszonyulnak a kisebbségi csoportokhoz.

A kutatásunk során lehetőségünk volt a családi hatások indirekt hatásának vizsgálatára. Egyik *legfontosabb* eredménynek azt tartjuk, hogy: az *előítéletes fiatalok* amennyiben *meleg klímájú* családi környezetben szocializálódnak, akkor nagyobb esélye van annak, hogy támogatják a demokrácia értékeit. A *toleránsnak* nevezhető (bár a cigányokat jelentős számban elutasító), de *hideg klímájú* családban felnövő fiatalok demokráciához való pozitív viszonyát (az értékekkel való azonosulást) csökkenti a család hatása. A következtetés egyértelmű: *a demokrácia értékeinek elismerése nem független a családi klímától* (a szülőkkel való kapcsolattól, a konfliktusok feldolgozásának módjától, a szülők nevelési stratégiájától). Mindez felveti a a felnőtt társadalom, pontosabban a szülők felelősségének kérdését a fiatalok kisebbségekhez való viszonyának alakításában.

A családon belül zajló verbális és nem verbális kommunikációban megnyilvánuló klíma valamint a fiatalok előítéletessége és demokrácia-értelmezése közötti összefüggések a csoportközi előítéletesség egyik lehetséges magyarázatának empirikus alátámasztásához is hozzájárulnak.

Egy korábbi elemzésünkben (*Murányi & Szabó 2007*) már igazoltuk, hogy a magyar középiskolások kisebbségi csoportokhoz tartozó kortársaik elutasításában kifejeződő előítéletei, valamint a kisebbségek problémáinak fontosságával kapcsolatos állásfoglalásaik társadalmi helyzetüktől függő életmódjuk szerves részét képezik. A családi kommunikáció során érvényesülő nevelési stílusok, konfliktuskezelési stratégiák és az életmódra („rituális sűrűsége”) épülő előítélet magyarázat közötti kapcsolatot az indokolja, hogy az elmélet nagymértékben épít arra a habermasi értelmezésre, amely az előítéletet a szisztematikusan torzult kommunikáció megjelenésének tekinti (*Fuchs & Case 1992*).

Az alapvető demokratikus értékek rangsorolásának elemzése arra is rávilágított, hogy a fiatalok *legfontosabbnak az egyén*, azaz saját, egyéni jogaik tiszteletben tar-

tását, *legkevesébé fontosnak mások, illetve más kisebbség jogainak tiszteletben tartását tartják*. Láthatóan nem tisztázott számukra az általuk elfoglalt álláspont alapvető ellentmondása: hogyan várhatják el az egyéni jogaik tiszteletben tartását akkor, ha mások – köztük a kisebbségek – jogainak tiszteletben tartását legkevesébé tartják fontosnak?

A lehetséges magyarázat természetesen további kutatásokat igényel. Annyi azonban már most is kijelenthető, hogy egy politikai rendszer fennmaradásának esélyei nem túl jók akkor, ha a politikai rendszer alapvető minőségét (egyes vélemények szerint lényegét) meghatározó demokrácia fogalma inkonzisztens a fiatalok számára. Másként fogalmazva: a leendő választópolgárok a demokratikus értékek jelentőségét *fel sem ismerik*.

MURÁNYI ISTVÁN

IRODALOM

- ALMOND, G. A. & VERBA, S. (1965) *The Civic Culture*. Boston, MA: Little, Brown and Company.
- BAUMRIND, D. (1978) Parental disciplinary patterns and social competence in children. *Youth and Society*, No. 9. pp. 239–276.
- CSÁKÓ MIHÁLY, MURÁNYI ISTVÁN, SIK DOMONKOS & SZABÓ ILDIKÓ (2010) A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*, vol. 28. No. 4. pp. 419–446.
- FUCHS, S. & CASE, C. (1989) Prejudice as Life-form. *Sociological Inquiry*, No. 59., pp. 301–317. [Magyarul: FUCHS, S. & CASE, C. (1992) Az előítélet, mint életforma. *Szociológiai Figyelő*, No. 2. és LENGYEL ZSUZSA (vál.) (1997) *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest.]
- KUCZYNSKI, L. (2003) *Handbook of Dynamics in Parent-Child Relations*, Sage Publications.
- LIJPHARDT, A. (1984) *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*. Yale University. O.
- MURÁNYI ISTVÁN (2010) Tizenévesek előítéletessége és demokráciához való viszonya. *Új Ifjúsági Szemle*, No. 1. pp. 47–60.
- MURÁNYI ISTVÁN & SZABÓ ILDIKÓ (2007) Közepiskolások előítéletességének egy lehetséges magyarázata: az életforma. *Educatio*, No. 1. pp. 38–49.
- RUESCHEMEYER, D., STEPHENS, E. & STEPHENS, J. (1992) *Capitalist Development and Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- SALLAY HEDVIG (2003) A szülői nevelés hatása serdülők jövő-orientációjának alakulására. *Magyar Pedagógia*, No. 3. pp. 389–404.
- SCHATTSCHEIDER, E. E. (1960) *The Semisovereign People: a Realist's View of Democracy in America*. Holt, Rinehart and Wilson.
- SOMLAI PÉTER (1989) *Konfliktus és megértés. (A családi kapcsolatrendszer elmélete)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SOMLAI PÉTER (1997) *Szocializáció. (A kulturális átörökítés és társadalmi beilleszkedés folyamata)*. Corvina Kiadó, Budapest.
- SZABÓ ILDIKÓ (1991) *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*. Tekintet Könyvek, Budapest.
- SZABÓ ILDIKÓ & ÖRKÉNY ANTAL (1996) 14–15 éves fiatalok interkulturális világképe. In: *Többség-Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Osiris-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest.
- SZABÓ ILDIKÓ & ÖRKÉNY ANTAL (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest.
- SZABÓ ILDIKÓ & CSÁKÓ MIHÁLY (eds) (1999) *A politikai szocializáció. Válogatás a francianyelvterület szakirodalmából*. Új Mandátum, Budapest.
- SZABÓ ILDIKÓ (2009) *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások alakulásában Magyarországon 1867–2006*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- THOMASSEN, J. (1995) Support for democratic values. In: H. D. Klingemann & D. Fuchs (eds) *Citizens and the state*. Oxford University Press, Oxford.
- VAJDA ZSUZSANNA (1994) *Nevelés, pszichológia, kultúra*. Dinasztia Kiadó, Budapest.
- VANHANEN, T. (1990) *The Process of Democratization. A Comparative Study of 147 States, 1980–1988*. Crane Russak, New York.